

Két ország között vándorolva

A. Sajti Enikő: *Bűntudat és győztes fölény. Magyarország, Jugoszlávia és a délvidéki magyarok. Szegedi Tudományegyetem Történettudományi Doktori Iskola. Szeged, 2010. 357 oldal*

A Délvidék történetében valamelyest is jártas olvasónak ismerősen cseng A. Sajti Enikő neve. A történész legújabb könyvében is az általa már régóta kutatott témához nyúl: a délvidéki (vagy az egypártrendszer idején meghonosodott szóval: vajdasági) magyarok történetét járja körül több oldalról. A kötet tanulmánygyűjtemény, az előszó mellett tizenhét hosszabb-rövidebb munkát találunk benne. A tanulmányok jobbra az 1918–1947 közötti időszakba kalauzolják el az olvasót.¹ Az időintervallum két végpontja éles választóvonalaként van jelen a délvidéki magyarság történetében, az első az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása után a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság létrejöttének, a második pedig a második világháborút lezáró párizsi békeszerződésnek, a titói Jugoszlávia határainak nemzetközi szentesítési éve. Az 1918–1947 közötti időkeretből mindössze két tanulmány „tekint ki”, az egyikben a második világháborús délvidéki magyar hadifoglyok sorsa kapcsán 1949-ig tárgyal az időhatár, a másikban az '56-os forradalom után a Jugoszláviába megindult menekültek hazahívására tett kísérletek révén pedig az ötvenes évek második fele is megjelenik. A címadással (*Bűntudat és győztes fölény*) a szerző a második világháború utáni magyar–jugoszláv kapcsolat két meghatározó sarokkövére utal, vagyis Ma-

gyarország bűntudatára az 1942. januári dél-bácskai razziáért, amikor a magyar csendőrség és katonaság eltúlzott mértékű fegyverhasználata, illetve a fegyveres erők vezetőinek túlkapásai sok ártatlan ember halálát okozták, valamint a győztes Jugoszlávia finoman szólva is fölényes viselkedésére a háborúból vesztesen kikerülő Magyarországgal (és a délvidéki magyarsággal) szemben.

Egyik-másik tanulmány ismerős lehet az olvasónak, többségük ugyanis hazai és szerbiai (délvidéki) magyar nyelvű folyóiratokban, tanulmánykötetekben, konferenciakötetekben már korábban is megjelent; a korábban publikáltak mellett akad két olyan írás is, amelyek esetében első közlésről beszélhetünk. A már napvilágot látott írások megjelenése 2000 és 2009 közé esik. A tanulmányokat a szerkesztő és/vagy a szerző hat tematikus egységbe csoportosította, utószóként pedig még egy munka olvasható. A blokkok esetében a rendezőelv olykor az időhatár, olykor egy konkrét témakör volt, de akad olyan is, amely az egyén és történelem viszonyával foglalkozik. Az íráscsoportok címei megadják a tanulmánykötet főbb hivatásait (vagy inkább témáit) is: az 1918-as és az 1944-es jugoszláv, valamint az 1941-es magyar impériumváltás, a magyar közigazgatás berendezkedése a visszacsatolt Délvidéken, partizánmegtorlás a második világháború végén a délvidéki magyarok körében, a délvidéki magyarok igazodási kényszere a titói Jugoszláviához, az egyén – Tito és Rex József – szerepe a történelemben, a második világháborús délvidéki magyar hadifoglyok hazatérése és az '56-ban Jugoszláviába menekültek sorsa. Egyes tanulmányok rávilágítanak Sajti Enikő „történetírői *ars poeticájára*” is, hivatkozásai között megtalálható például Edward Hallett

¹ Sajti Enikő korábban megjelent, eddigi fő munkájának tekinthető könyve is e korszak délvidéki magyar történetét dolgozza fel. A. Sajti Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947.* Budapest, 2004.

Carr angol vagy Fernand Braudel francia történész egy-egy munkája.

A kötet tanulmányai sokszínűek, az alábbiakban – törekedve arra, hogy e sokszínűség megjelenjen – egy-egy írást emelek ki a különböző tematikájú egységekből, s azokat mutatom be röviden.

Az *Impériumváltás* című blokkban található a *Magyarok a Vajdaságban, 1918–1947* címet viselő írás, mely tulajdonképpen programadó, illetve a történeti elbeszélés nehézségeit, buktatóit felvázoló tanulmány-nak tekinthető. A szerző arra hívja fel a figyelmet, hogy az adatok, információk minél teljesebb körű összegyűjtése után megírt munkában a történész személyén keresztül megjelenik a szubjektív értékítéletet teljességgel kizárni nem tudó ember is. Továbbá hangsúlyozza, hogy az elkészített művet az is nagyban meghatározza, hogy mennyire sikerül rekonstruálni, megérteni a korszak szereplőinek nézőpontjait, mozgatórugóit, illetve a különböző események mögött meghúzódó összefüggéseket.

A *Visszacsatolás és kisebbségpolitika* című részben olvasható a *Magyarok és szerbek, 1941–1945* címet viselő tanulmány, amely a háború időszakának nemzetiségpolitikáját veszi górcső alá a Délvidéken, különös tekintettel a magyar kormányzat részéről a szerbekkel, majd a háború végétől a partizánok részéről a magyarokkal való bánásmódot illetően. A szerző szerint a Délvidék egy részének 1941-es visszacsatolása előtt a magyar nemzetiségpolitikának „a Szent István-i állameszme képezte az alapját” (107. old.), mely szerint a magyarság a vezető nemzet a Kárpát-medencében, de elutasítja az erőszakos asszimilációra irányuló lépéseket, és jogokat – adott esetben akár autonómiát is – biztosít a vele együtt élő népeknek. A délvidéki területek visszacsatolásakor és azt követően egyes katonai és politikai körök a „szerb kérdés” megoldását másként képzelték el, s immár az új koncepció jegyében a magyar kormányzat gyakorta túlzó mértékben alkalmazott erőszakot. Az 1942. januári razzia után, az év már-

ciusától az 1944. március 19-i német megszállásig a kormányzat toleránsabb politikát folytatott a szerbekkel szemben, felújítva ezzel Bethlen István és Teleki Pál elképzeléseit. A Sztójay- és a Lakatos-kormány azonban szakított ezzel, és újra keményebb módszerekhez nyúlt a terület szerb lakosai-val szemben. A szerző az 1944. októbere utáni nemzetiségpolitika elbeszélésekor nézőpontot vált, s ekkortól azt vizsgálja, hogy a magyar közigazgatás felszámolása után a jugoszláv hatalom miként bánt a magyarokkal. Sajti Enikő leszögezi, hogy az 1944. októberében felállt katonai közigazgatás a Délvidéken a magyar kormányzat tisztogatásaihoz hasonló, de méreteiben azokat jóval felülmúló akciókat hajtott végre a magyarság ellen. A gyilkosságokkal, kitelepítésekkel, kényszermunkával és -sorozásokkal tarkított időszak 1945 tavaszán ért véget, amikor a jugoszlávok lehetőséget adtak a magyarság számára az új államba történő betagozódásra. Úgy gondolom, a tanulmány egyik fő erénye, hogy jól érzékelteti a két ország politikai elitjének nemzetiségekkel szembeni szűklátókörűségét, a mindössze az aktualitást és nem a hosszú távú, mindkét fél számára többé-kevésbé elfogadható megoldást szem előtt tartó politikát.

Az *Igazodási kényszer* címet viselő blokkban találjuk a *Külpolitika, magyarság, 1944–1947* című tanulmányt, melyben Sajti Enikő – miután felvázolta a délvidéki magyarság esélyeit az igen csekély mértékű érdekérvényesítésre – a magyar államnak a délvidéki magyarok támogatására, segítésére fogantatosított lépéseit, lehetőségeit ismerteti. A szerző elsőként a jugoszláv és a magyar állam erőviszonyát mutatja be, melyet alapvetően a háborúban való részvétel eredményessége határozott meg, majd a magyarországi pártok revízióhoz, a trianoni határokon túl élő magyarsághoz való viszonyáról olvashatunk. Szó esik az 1942-es razzia folytán korlátozott külpolitikai reakciókról, önkorlátozásról, valamint Magyarországról és Jugoszláviára egymáshoz fűződő érdekeiről, viszonyuk mozgatórugóiról és a dip-

lomáciai kapcsolatok fontosabb állomásairól. Számomra az írás legizgalmasabb része Tito látogatásának az ismertetése és elemzése (1947 decemberében a jugoszláv vezető barátsági és kölcsönös segítségnyújtási egyezményt írt alá Magyarországon), valamint Szántó Zoltán követ leírása, mely az 1947 nyarán zajlott bácskai körút tapasztalatait összegzi.

A *Partizán megtorlásról* szóló részben található a *Hány magyar áldozata volt a partizán megtorlásoknak?* című írás. A szerző jól felépített, több részre tagolt írása először a megtorlások utóéletével, annak állami szinten történt kezelésével, majd a történeti megismerést segítő forrásokkal és az egykor történeteket feldolgozó munkákkal foglalkozik. Ismerteti az áldozatok számára vonatkozó korabeli becsléseket és a közelmúlt magyarországi és szerbiai kutatási eredményeit. A tanulmányból kiemelném az egykori események kutatásának historiográfiáját, azon keresztül ugyanis rálátást kapunk az eltérő országok kutatáson belüli szemléletváltására, a saját nemzet mártírúmánának előtérbe állításával való szakításra.

Az *Egyén és történelem* című blokkban található a Titóról szóló, a politikai életrajzokra jellemző elemeket is felvonultató tanulmány. A kommunista vezető életének állomásai mellett Sajti igyekszik rávilágítani a Titót ért ideológiai, politikai hatásokra, eközben pedig Sztálin és Tito viszonyán keresztül Jugoszlávia keleti blokkon belüli helyzetét is bemutatja. A szerző a szükségesnél azonban csekélyebb mértékben vesz figyelembe néhány olyan módszertani követelményt, melyeket az életrajz megírásakor felhasznált források (hivatalos életrajzok, visszaemlékezések stb.) megkövetelnek. Egy ember életének bemutatásakor – úgy vélem, kiváltképp elmondható ez a kommunista éra vezetőivel kapcsolatban – például nem mindegy, hogy az egyes életrajzi elemeket tartalmazó forrás mikor, ki által, milyen körülmények között és milyen céllal készült. A legitimációs céllal megalkotott, az adott politikust emberközelibbé tenni szándékozó, a

személy és tettei munkásmozgalmi jellegét, jelentőségét, egyéni jellemfejlődését kidomborítani igyekvő írásokat nem csekély mértékű forráskritikával kell kezelni.² Szöveggkritikai megjegyzések azonban nem tűnnek fel túl gyakran a tanulmányban, annak ellenére, hogy, amint az a bibliográfiából látszik, több olyan munkát is használ a szerző, melyek a titói korszak termékei, a lábjegyzetek elmaradása miatt pedig arra egyáltalán nem derül fény, hogy egy-egy megállapításhoz, kijelentéshez milyen forrás szolgált alapul.

A szerző utolsó két tanulmányának (a tematikus egység címe: *Két „befogadás” története*) egyike a második világháborús délvidéki magyar hadifoglyok Szovjetunióból történő hazatérésével foglalkozik, a másik pedig az 1956-os forradalom után Jugoszláviába menekült magyarok hazakerülésének kérdéskörét boncolgatja. Úgy vélem, mindkét téma kapcsán árnyaltabb, plasztikusabb képet kaphatott volna az olvasó, ha Sajti az eseménytörténeti elbeszélés mellett narratív forrásokat (napló vagy visszaemlékezés, esetleg történeti interjú) is felhasznált volna e két írásához, hiszen a hadifoglyok és az '56 után Jugoszláviába menekült magyarok homogén csoportként történő bemutatása mellett az egyéni sorsok és az azokhoz társuló vélemények felvillantása sokat hozzátenne a történetekhez.

Ha különböző korszakbeli, de egyazon jelenséget, jelenségkört vizsgáló írásokat keresünk a kötetben a két délszláv állam és az 1941–1944 között berendezkedett magyar állam idejéből, hiányérzetünk támadhat. Hiszen míg az impériumváltás eseményeiről, tehát az új közigazgatás felállításáról vagy a kisebbségekkel való bánásmódról

² A kommunista vezetők életrajzaira általánosan, valamint a Rákosi-életrajzokra lásd: Apor Balázs: *Hagiográfia és kommunista vezérkultusz: Rákosi Mátyás életrajzai*. In: Horváth Sándor (szerk.): *Mindennapok Rákosi és Kádár korában*. Budapest, 2008. 132–153.

mindegyik időszakból – az 1918–1920, az 1941–1944 közötti és az 1944–1947 közötti évekből is – találunk írást, addig például a magyar nyelvű oktatás helyzetéről csak az 1918 utáni néhány – bár számszerű adatokat ekkor nem kapunk – és a területi revízió három évéből, a délvidéki magyar társadalom változásairól pedig csak az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása utáni néhány évre vonatkozóan és a terület-visszacsatolás időszakában kapunk képet. Esetenként ugyanabban az írásban olvashatunk az első és a második világháború utáni délvidéki magyar elittről is, *A magyar kisebbségi elitváltásról* című tanulmány ugyanis kísérlet tesz arra, hogy az 1920-as évek és a titói Jugoszlávia délvidéki magyar elitjének rövid bemutatása, összehasonlítása révén rávilágítson a magyar vezetőrétegben 1944–1945 után bekövetkezett változásokra. Ha a forrásbázis lehetőséget ad rá, ezeket a témákat, jelenségeket hasznos lett volna kidolgozni és e könyvbe beemelni, hiszen ugyanazon téma más-más korban történő vizsgálata, esetleges összehasonlítása újabb történeti összefüggésekre világíthat rá. Ez utóbbi megjegyzéshez azonban mindenképpen hozzá kell tennem, hogy a hiányérzet jelzése semmiképpen sem számonkérés, hiszen kevés olyan történész akad, aki Sajti Enikőhöz hasonló munkát végzett volna a Délvidék magyar vonatkozású múltjának feltárásában és közreadásában.

Az egyes írások után a kötet egészét vizsgálva meg kell jegyezni, hogy az – több szempontot is figyelembe véve – nem tekinthető teljesen egységesnek, pedig az említhető hiányosságok gondosabb szerkesztéssel, kiegészítéssel kiküszöbölhetőek lettek volna.

Szembeötlő, hogy a tanulmányok jegyzetelése nem egységes, pontosabban fogalmazva: többenél is elmaradtak a jegyzetek, illetve a források és a felhasznált irodalom listája. (*Magyarok a Vajdaságban, 1918–1947; Az új kisebbségstratégia lehetőségei és korlátai, 1944–1947; „Még hidegebb napok”*) Az „eretnek” Tito címet viselő írás fe-

lemás megoldással szolgál: bibliográfiát tartalmaz (a jegyzettel ellátott tanulmányok esetében a jegyzetben s nem a tanulmány végén tűnnek fel a bibliográfiai adatok), de jegyzeteket nem. A bevezető sorok felhívják ugyan a figyelmet arra, hogy a könyv tartalmaz tudományos, esszéisztikus, illetőleg népszerűsítő jelleggel bíró írásokat egyaránt, mégis üdvösebb lett volna, ha az utólagos szerkesztés során megtörténik a jegyzetek pótlása, hiszen nem tekinthető evidenciának, hogy szükség esetén a szöveg tartalma alapján azok is azonosítsák a megfelelő forrásokat és szakirodalmi tételeket, akik nem naprakészek, nem a legapróbb részletekig jártasak a Délvidék történelmében.

Túllépve a szerkesztési elveken, elmondható, hogy több írás is jelentős átfedésben áll valamely másikkal, alkalmanként az egyezés oly mértékű, hogy nemcsak tartalmi azonosságokra, hanem azonos szövegrészekre is bukkan az ember. Véleményem szerint például a *Hatalmi represszió és kisebbség Jugoszláviában, 1944–1945* című írás (egy olyan horvát nyelvű dokumentumkötet kerül bemutatásra, amely a magyarok elleni háború végi atrocitásokra vonatkozó forrást is közöl) elhagyható lett volna, hiszen az abban bemutatott dokumentumkötet ismertetésére sor kerül – bár jóval rövidebben – a *Hány magyar áldozata volt a partizán megtorlásoknak?* című tanulmányban is. Megemlíthető még, hogy két – közel egy időben, de más olvasóközönséget megcélzó folyóiratban megjelenő – munkában (*Hány magyar áldozata volt a partizán megtorlásoknak?* és „*Még hidegebb napok*”) egyazon témáról olvashatunk, igaz, utóbbi többletet nyújt azáltal, hogy abban visszaemlékezések, interjúk részletei is olvashatók.

Mivel a tanulmányok, cikkek kiválogatásakor a szerző és/vagy a szerkesztő talán túlzottan is a fordulópontokra, a rezsimváltásokra fókuszál, az 1918–1947 közötti időszak történeti elbeszéléséből kimaradtak például a délvidéki magyar kisebbség politi-

kai önszerveződésének eredményei és kudarcai a két világháború között vagy a Délvidék magyarságának kulturális állapotának ábrázolása az 1920–1930-as években.³ Megemlíthető még, hogy *Az új kisebbségstratégia lehetőségei és korlátai, 1944–1947* című tanulmány nem a címben megadott időhatárok, tehát 1944 és 1947 között mozog, hanem 1918–1947 közötti eseményekkel, jelenségekkel foglalkozik.

Némileg kifogásolható az is, hogy Sajti Enikő következetlenül kezeli a délvidéki magyarság lélekszámára vonatkozó adatokat. Pedig nem mindegy, hogy a trianoni békekötéskor a délszláv államhoz került 20 551 km²-re rúgó, tehát Horvátország nélküli terület magyarságáról van szó, vagy létszámukhoz hozzáadódik a horvátországi magyarok száma is. S fontos az is, hogy ha a Jugoszláviában élő magyarságot említjük, akkor a horvátországi magyarság mellett már az 1918 előtti Szerbia, Bosznia-Hercegovina, Montenegró és Dalmácia magyar lakosságával is számolnunk kell. A különböző területek (Délvidék Horvátországgal vagy anélkül, Jugoszlávia) magyarságának létszáma között ugyanis időponttól függően akár százezernél is nagyobb eltérés lehet. A kérdést a legegyszerűbben oly módon lehetett volna megoldani, ha a különböző időpontokban végrehajtott népszámlálások magyarokra vonatkozó adatait (az 1910-es és az 1941-es magyar, illetve az 1921-es, az 1931-es és az 1948-as jugoszláv összeírásról van szó) mindegyik területre vonatkozóan legalább egy táblázatban közli a szerző.

A kötet kisebb egyenetlenségei ellenére haszonnal forgatható. A tanulmányok – melyek olykor imponáló adatgyűjtésre, nem ritkán szerb és horvát nyelvű forráshasználatra, szakirodalmi áttekintésre épülnek – bizvást szolgálnak újdonsággal bármely szakmabéli vagy „mindössze” érdeklődő olvasó számára a délvidéki magyarság 20. századi múltját illetően.

KOVÁCS CSABA

---

³ E két témára vonatkozóan pedig jelent meg tanulmány Sajti Enikő tollából: *A jugoszláviai magyarok politikai szervezkedésének lehetőségei és korlátai (1918–1941)*. Regio – Kisebbség, politika, társadalom, 8. évf. (1997) 2. sz. 3–30.; *A jugoszláviai magyarok gazdasági, kulturális helyzete 1918–1941*. Századok, 131. évf. (1997) 6. sz. 1355–1370.